

ADATOK KEMÉNY ZSIGMOND »ZORD IDŐ« CZIMŰ REGÉNYÉNEK FORRÁSAIHOZ.

(Második közlemény).

IV.

A korszak káros politikájának szomorú áldozataként szerepel a regényben *Turgovics Miklós*, a szerencsétlen budai főbíró, ki a vezetők tévedései miatt családjában bűnhődik. A körülmények akarata ellenére sodorják bele, hogy neki kell bevezetni a törököt a fővárosba. Tragikuma abban van, hogy ő, a ki csendes boldogságra született, szinte észrevétlenül kerül a közélet veszes forgatagába. Ebből származó kétségbeesése, önvádja, lelkiismeretfurdalása talán a legmeghatóbb jelenete a regénynek. Mint történeti alaknak szereplését főbb mozzanataiban, azon kívül a mit már Buda átadásának leírásával kapcsolatban fentebb közöltünk a Szalaytól átvett részletek keretében, megtalálhatjuk Verancsics magyar krónikájában.

Azon megható párbeszéd keretébe, melyet Turgovics a királyi palota előcsarnokában Bornemiszával folytatott, foglalta a költő Turgovics végzetes szereplésének egyes mozzanatait. A boldogtalan Bornemisza szemrehányó vádjaiból, ki miatta lett földönfutóvá, tudjuk meg, hogy Turgovics a királyné parancsából mint akarta társaival Ferdinánd kezére játszani árulás útján Buda várát. Ezért mondja neki Bornemisza:

→ »Jaj nekünk tizenhármunknak, kik a királyné parancsolatából a Boldogasszony czintermén át a kis kapun akartuk bebocsátani Roggen-dorf generálist« (139). — Vagy valamivel alább: »Jaj a tizenhármaknak, kik Budavárát királynéjok parancsából ezelőtt öt héttel Ferdinánd kezére akarták játszani.« (141.)

A krónikásnál pedig erre vonatkozólag ezt olvashatjuk:

»Mer az bíró tizenkét magával hites vót királyné asszonnak, az ő fiának, és királyné asszon is hites vót az bírónak és az tanácsnak, hogy mind jó szerencsét, mind gonoszt együtt akarnak megkísírteni« (48.).

Az budai kis bíró, Palczan Péter, az bódog asszon cimiteriomon szent Mihály felől az kis kaput felnyittatá és az nímet hadot beereszté.« (49.)

Ugyancsak ebből a krónikából vette Kemény az alábbi pár adatot is:

»Az érdemes városbíró tekintélye kétségkívül nagy csorbát szenvedett akkor, midőn felfedezték azon összeesküvést, mely a boldogasszony templomának czintermén át késő éjjel a várba vezetett kétszáz német katonát, kik a békétlenekkel egyesültek volna, ha egy őr a merényt észre nem veszi és zajt nem üt« (148.).

»György Frater tüstént befogatott minden gyanus egyént. Turgovics a többi gyanuba veteknél még annyiban is szerencsésebb volt, mert az egész város tudta, hogy az elkövetett árulás előtt már egy héttel ágyban fekvő beteg volt.« (149.)

A forrásul szolgáló krónika ugyanezt így sorolja el:

»Az budai kis bíró, Palczan Péter az nímet hadot beereszté . . . és mikoron be csendesen megtakarodnának, tertínet szerint nímimemő két városbeli személy egy házból ki az utczára esínek, nem tudva, mi lenne a dolog, és látva jó rend fegyveres nípet, az egyik megkérdi: kicsodák vagytok, adjatok gyelt« (49.). . . . Az időben fő budai bíró Turkowyth Miklós beteges vala annyira, hogy házából ki nem járhatott.« (47.)

A költőre nézve Turgovics történeti szereplésének különösen azon mozzanata nyújtott hálás anyagot a lelki élet művészi elemzésére, a midőn a bécsi udvarhoz szító főbíró arra szemeli ki a végzet, hogy végig kell néznie elárult polgártársai felkonczolását és neki kell a fővárosba vezetni a törököt annak elfoglalására. Kemény Turgovics meghasonlott lelkének művészi rajzát a krónika ezen szűkszavú adata után készítette:

»És kezdínek (az urak) budai bírót hivatni, jünne velek, Budát az hatalmas császárnak adnája (60.). Továbbá mert az bírót kívánák velek, kik mentek vala Budát foglalni.« (61.)

E tényeket Turgovics regénybeli szereplésében az alábbi helyeken olvashatjuk, melyek egyszersmind kiinduló pontjai a regény egyik legszebb lélektani problémáinak.

»A teljes számú városi küldöttség a bíró vezetése alatt fényes ruhában, de aggodó, komor arczczal indúlt a padisah elébe (147.). (A küldöttségnek pedig) az anatóli basa mondá: A budai bíró lépjen a sort formált janicsárok élére, vezesse őket a várba, s foglalja el számokra azt a szultán nevében.« (242.)

Turgovicsnak egyéb szerepléséről a város átadásánál, már fentebb volt szó; Werbőczyhez való viszonyáról pedig majd ott teszünk említést.

V.

Turgovicséhoz hasonló művészi rajzát adja Kemény a szerencsétlen *Bornemisza Tamás* dúlt lelkiállapotának is, a midőn ez Turgovicsal találkozik s őt okolja családjá és vagyona elveszéséért, hasonló sorsot jósolva szintén az árulás neki is, ki gyanuja alatt áll. A pár sornyi száraz krónikás adat Verancsicsból, mesteri rajzzá lesz Kemény kezében. A párbeszéd töredékeiből csak e pár sort igtatjuk ide és az egész elolvasására utaljuk a türelmes olvasót, hogy lássa, mit tud csinálni a valódi költői lélek a forrás szintelen adataiból.

»Bornemisza derekát előre hajtva, kezét csipőjére szegezve, torz vigyorgással mondá: Van-e Turgovicsnak aranymedenczéje, ezüsttányéra, stb.? Menjen haza és nézze meg, mert Bornemiszának már nincs. Van-e Turgovicsnak fel nem tört zárú pénzes ládája, mert Bornemiszának reggel óta nincs. Van-e Turgovicsnak felserdült leánya... szeplőtlen életű jámbor neje, mert Bornemiszának már nincs... háza feldulatott.« (139—141.)

A krónika pedig Bornemisza megsarczoltatására vonatkozólag ezt mondja:

»Bornemisza Tamás mind feleségit, gyermekit, szolgáit és marháját Budában elhagyván... házára esínek és kiáltanak, hogy mind feleségit és gyermekit az ablakról aláhányják, hogy mind darabra vágják...; de az Frater Gyergy nem engedi, hanem minden morháját pecsét alá viteti.« (51.)

Az ostrom általános zavara közepette a sok áldozat közül *Podmaniczky János*nak áruhába öltözködve sikerült megmenekülnie. Ezt az adatot Kemény szintén felhasználta regényében. Forrása erre nézve is Verancsics magyar krónikája volt, mint az alábbi párhuzamos helyek mutatják.

»Négy tiszteségesen öltözött sajkás szállított a Duna balpartján egy hosszú sárga hajú, kopott szűrű parasztot, ki hátán nagy puttont hord. Midőn a naszád kikötött, a matrózok megcsókolták a puttonos kezét. Az öreg paraszt a partra lépve, ledobta a puttont s egy épen érkező hintóba ült.« (193—4.)... Podmaniczky okosabb volt, mert mint borbélyától tudom, hosszú sárga vendég-hajat készíttetett magának, hogy a basák ne saját üstökén ragadhassák meg, s még e vendég-hajjal sem ment Ó-Budára; hanem ha nem lappang köztünk, akkor alkalmasint útban van Palotára.« (198.)

Bár a hang és a színezés más Keménynél; de a szökési jelenet lényegében ugyanaz, mint ahogy a krónika leírja:

»De az Podmaniczky János, ki okos ember vala, megiedett is vala, látva, hogy az dolog nem jó vagyon, még azon este szakállát elmetsetti, szür cshában felőtezik, és egy puttont vállára fogván, ki iel szükik el Budából Palota várában, ki ő háza vala, mene.« (62.)

VI.

Kemény a történeti személyek rajzában legtöbb szabadsággal él *Izabella* alakjánál; de ha a kelleténél erősebben is eszményíti őt, történeti vonásai nem lépik át az igazság határait. Ő, a ki látja, hogy tanácsosainak téves politikája mennyire veszélyezteti a hazával együtt az ő trónját is, készebbnek mutatkozik Ferdinánddal szövetkezni, mint a török kegyelméből Magyarország királynéja lenni, s a török szövetségtől első sorban erős katholicizmusa rettentí vissza. Kiváló tulajdonaival a korszak legjobbjait, kiket a hazaszeretet, a törökgyűlölet s a hódolat és részvétel a szerencsétlen királyné sorsa iránt hozott össze, meg is tudja magának nyerni. Közülök első sorban Frangepán Orbánt látjuk teljes odaadással küzdeni oldala mellett, a ki a korszak legnemesebb érzelmeinek megtestesítője. Frangepánt Izabella egyéniségében a királynő, az anya és a szép nő sorsa egyaránt megragadják, sőt hódolatát a titkos szerelem rajongásáig fokozzák, a melynél fogva, a mikor a helyzeten változtatni nem bír, önmagát áldozza fel — szeretessé lesz, bár tudja, hogy vonzalma rokonérzelmet keltett Izabella szívében is. Íme pár eszményített vonás, melyek Izabella jellemrajzát kiegészítik.

Kemény Izabella regénybeli szerepléséhez több történeti adatot kölcsönzött Verancsicstól. Így pl. nyoma van a krónikában a török szövetségtől való idegenkedésének is.

Midőn a regényben Turgovics a helyzetről elmélkedve azt mondja, hogy

»Izabella királynének igaza van, midőn Szolimántól jobban fél, mint Ferdinándtól (147.), s hogy inkább akar egy keresztyén királyrabnője, mint a török kegyelméből Magyarország királynéja lenni « (129.) tulajdonképen a krónikás ezen szavai lebeghetnek az író előtt:

»Az urak megértik, hogy királyné asszon meg akar szerződni az nímetekkel, ha pedig a nem lehetne, tehát mind gyermekivel, szolgáló leányival és udvara népivel az nímet táborban menve, még sem akar törekki lenni.« (46.)

Majd ismét más helyütt Turgovicshoz beszélve, ki neki bizalmas és kedves embere volt, így tör ki maga a királyné a török pártfogása ellen:

»Térdre borúlva kérem a Boldogságos Szűzet s egyedül igaz hitem minden szentjeit és vértanuit, hogy közbenjárásaik s imáik által mentsenek meg ezen útált védelemtől.« (137.)

Verancsicnál is Turgovicsnak panaszkodik a királyné kétséges helyzetében, de már nem az égiektől, hanem tisztán a német szövetségtől várva segítséget. A krónikás adata tehát itt teljesen nélkülözi a vallásos vonást, a mely Keménynél Izabella fenti szavaiból első sorban domborodik ki.

»Királyné asszon a budai bírót be a várba hozzá hívatá, s ilyen választ ada titkon az tanácsnak: hogy én, úgy mond, immár nektek semmit nem tudok segíteni, hanem azon eszeskedjete, hogy az nímettel megigyenessedjete.« (47.)

Izabella helyzetének rajzához az ostrom alatt Verancsics szintén szolgált némi adattal, mint ezt a következő párhuzamos hely igazolja:

»A makacs bombázás miatt György frater a pinczékbe szállítá az egész udvart, és ott maga a királyné is összehalmozott drága butorok közt csak úgy teng.« (128.)

A krónikás pedig ezt mondja:

»Királyné asszon minden kincsit szekerekre rakatá Buda várában, és az felső házokból alá költetetik az csatornakút mellett, hol bótók vadnak, azokban szállíták.« (46.)

Szolimán ajándékaról, melyet Buda elfoglalása után küldött a királynénak, a krónikában is szó esik; tehát Kemény valószínűleg erre támaszkodva mondja a királynénál tisztelgő török küldöttség fogadtatásáról, hogy

»a csauz-basa bevezettetett számos kísérettől környezve az ünneplés elfogadásokra szánt nagy terembe, s a kíséret átadta a gazdag ajándékokat.« (151.)

Ezt ugyanígy írja le Verancsics is:

»Az terek császár mindjárt Orucs csauzt választá oda fel Budára az királyné asszonyhoz, . . . küldé ajándékokat is mind királyné asszonnak, gyermekinek, mind az uraknak.« (55.)

Orucs csauz küldetésének tulajdonképeni célja azonban nem a királyné üdvözlése és az ajándék átadása volt, hanem a mint Kemény Verancsics nyomán elmondja:

»Titkon a végett volt küldve, hogy pontos tudósítást szerezzen, vajjon Zápolya özvegye csakugyan anya-e, vagy pedig egy becsempészett gyermeket ad ki saját magzatának.«

Ezt a dolgot Verancsics Jovius Pálhoz írt levelében említi:

→ »Mehemettus praetor Belgradensis . . . porro caesari, passisque persuaserat prolem hanc, quae Joannis esse ferebatur sub nomine filii, non marem, sed foeminam esse, et si fortasse marem constitisse, non e Joenne prognatum, sed sublatum alianae matris et huic subditium esse.« (I. 215.)

Kemény, mint már említettük, a krónikások művei mellett főként Szalay magyar történelmét forgatta, s a mi szükséges adatot megtalálhatott nála, onnét vette át. Izabella jellemzésénél is tőle kölcsönzött pár érdekes vonást, mint az alábbi sorok igazolják.

»A királyné csauzbasásával folytatva beszélgetését, kibontotta mell-fátyolát, s mintha senkisémet volna a teremben, szoptatni kezdé gyermekét. — Allahnak hatalma nagy, — kiáltott a csauzbasa elragadtatással, — Allah elméje teremte a menyet és földet; de csodatevő hatalmát akkor emelte legmagasabbra, midőn szépségedet gondolta ki. Engedd meg, felséges királyné, hogy lábait csókolhassam meg Zápolya utódjának, a győzhetetlen padisah fogadott fiának és Magyarország királyának.« (151.)

E jelenetet a költő Szalay ezen sorai alapján írta meg:

»Izabella, János Zsigmonddal karjain, zokogva lépett a csauz elébe, feloldván fűzőjét, szeme láttára emtette a kisdedet. A csauz letérdelt, s kezeit a gyermekre tévén, Szolimán nevében megesküdött, hogy e gyermek fog Magyarország felett uralkodni.« (IV. 201.)

Izabella tanácsosainak rövidlátását és optimismusát mi sem jellemzi jobban mint az a tanácskozás, melyben elhatározzák, hogy a királyfit Szolimán táborába viszik. Itt a királyné aggódó anyai szeretete mellett főként Werbőczy alakja domborodik ki; mert első sorban az ő rábeszélése döntött e fontos kérdésben. De ezen mesteri rajznak is megvan az alapja Verancsics krónikájában, mint a párhuzamos idézetek igazolják.

»Hallom az aggodalmakat: Buda előtt van Szolimán, tehát a maga számára elfoglalja azt. Azonban nem volt-e már kétszer benn a várban, s mit tón? visszaadta önként! S mert visszaadta, ebből következtetik-e kegyelmek, hogy most nem fogja visszaadni? . . . Reggel mi tanácsosok és az ország többi nagyjai körül vesszük a dízhintót, s gyalog kísérik el Szolimán császár óbudai táborába. Izabella összpontosítá lelke minden erejét, s bár lélekzete akadozott, mégis hangjának észrevehető reszketegsége nélkül mondá: Hú tanácsosaim véleménye szerint Szolimán császárnak a csauz-basa által előmbe terjesztett kívánatait teljesítenem kell. A király reggel 8 órakor fog a szultánhoz indulni, tanácsosai, s kik a főurak közül csatlakozni akarnának, kísérik ő felségét.« (Kivonat a szerző szavaival a 158—164. lapokból.)

A királyné aggodalmait, a nép bizalmatlanságát, a helyzet kényszerű voltát mind igen találóan fejezi ki a krónika is a maga együgyű hangján, úgy hogy Keménynek a színezésen kívül alig kellett valamit hozzáadnia, mint a krónika alábbi sorai mutatják:

»Azonnal is igin kezdinek kiszülni, hogy az császárhoz hamarabb nagy pompasággal, kevélységgel, és úgy mennének, mintül jobban, ikesben is mindeniktől lehetne. Anyira, hogy törökök között sokan vótanak, kik a szigin Magyarországnak szánták és tudták veszedelmit, titkon több embernek mondták, hogy az császár megfogja őket, és az Budát tőlek elviszi. De ők ezzel semmit nem gondolval, csak hogy az ő akaratjok megteljen, vígeznek köztek, hogy elmenjenek. Királné asszon nem akarván oda az gyermeket köldeni, filve neki: sir, jajgat, bánkodik, módot utat

keresi és tudakozik, hogy és miképen menthetné magát attúl, hogy az fiát császárhoz ne köldhetné. Vigre kitélenes rejá, nagy fájdalommal engedi.« (57—58.)

Verancsis krónikája nyomán készült a csecsemő királyfi kíséretének díszes és ünnepélyes felvonulása is a szultán táborába.

»A nyolcz fehér ló által vont arany pántos, arany czímeres, ezüst lépcsőjű díszkocsi hátülésében látható volt az udvarmesternő a királyt tartva ölében, vele szemben hárman foglalva helyet: a még fiatal dajka, az ódon kinézésű levéltárnokné és a még nem egészen koros, de a kellemtelen arcz teljes minősítésével bíró udvari fodrásznő. A kocsi jobb oldalánál gyalog ment elől György frater, a belső tanácsosok és a csatlakozó mágnások egy részétől követve; a kocsi bal oldalánál a többi gyalogló tanácsosok- és főurakat Petrovics vezette, a királyi rokon, s az ő oldala körül találjuk Verbőczit és Török Bálintot is. A díszkocsit kivont karddal követte 12 testőr.« (174.)

Kemény ezen leírása önkénytelenül eszünkbe juttatja a korabeli krónikás idevágó tudósítását:

»És megkiszítvén szép aranyos szekeret, két főnemes vín udvarabeli asszonokat dajkával igyetembe, szerzi őket az gyermekkel együtt azon szekeriben (58). Az arany lánczokat az lovak nyakába hányák és felöltözvén azon aranyos és bársonos csohában fénkint, az urak és polgárok, nagy kevélyen alá császárhoz Budából János király fiával mininek. Az urak penig, kik alá mentek vala, ezek valának: Frater Gyergy, Petrovyth Péter, Werbeczy István, Bathiány Orbán, Markos Péter, Podmaniczky János és Terek Bálint.« (59.)

Pár szóval, de igen jellemzően mutatja be Kemény a basák kétszínű udvariasságát a királyi kíséret fogadtatásánál:

»A kíséret csak akkor kezdette kényelmesebben érezni magát, midőn Hévizhez közeledett s a tartózkodás a török előőrsektől elapasztotta a kíváncsi népet. Csakhamar fényes, s többnyire basák- és főméltóságu urakból alakult csapat vált ki, és midőn a fogattól 10 ölnyre lehettek, leszállottak lovaiktól, mellökre font kezekkel, mélyen meghajolva, gyalog mentek a tanácsosokig. . . A basák az udvarmesternő nem csekély ijedtségére a kocsiajtóhoz vezetette, egyenként bemutatatták magokat a királynak, ki épen akkor ébredt fel szenderéből.« (179—180.)

Magát a fogadtatás módját megtaláljuk a krónikában is; de a mi itt élettelen anyag, a költő kezében életet nyer, s a vázlatos képen az egyes alakok plasztikai vonásokkal válnak ki a háttér elmosódó tömege közül. A krónika alapul szolgáló sorai a következők: *A krónika ezt is benev.*

»Ott hogy imár közelhetnének a császár sátrához, kit nagy hosszú két renddel állják vala az janicsárok és sok egyébféle császár udvara

nípe eleikbe is fő választatott szép és drága öltözetű személyeket bocsátott vala, kik őket nagy móddal, nagy tisztességgel fogadák és bevívik az császárhoz sátorában az gyermekkel, vín asszonnal és dajkájával.« (59.)

Az alábbi sorok, melyben a költő elmondja, hogy míg a király kísérete a szultán sátrában mulat, addig a janicsárok csellemegszállják a várost, a Verancsics Antalhoz írt latin levél egy részlete nyomán készült, mely őt Buda veszedelméről tudósítja.

»E közben a nép közé janicsárok vegyültek, mintegy látni óhajtván a vár és a város belsejét. Eleinte alig vették észre, de csakhamar kisebb csoportozatokká alakultak. Nem telt egy óranegyed s már a Mindszent, az Olasz, a Szentpál, a Zsidó s az Ötvös utcán hemzsegett a janicsár, s a székesfehérvári, bécsi és vizivárosi kaput rajként lepte meg (200). Már öt óra és Zsigmond János ő felsége minden országtanáccsossal, minden hadvezérrel együtt a szultán sátorában mulat, míg a várost janicsárok sáskahada szállotta meg.« (203.)

A levél ide vágó része eredeti latin szövegében így hangzik:

»Nunquam alias tot equites Turcarum in civitatem erant inmissi, quot illo die; praeterea portam civitatis occupaverant, sub specie providentis amicitiae, verebantur enim ne contentio et caedes vel propter exclusiones nonnullorum vel etiam propter non admissionem oriretur. Sed cognovimus dolum. In summa, irruperunt catervatim in civitatem et omnes stationes occuparunt; quoscunque habuerunt obvios in domos proprias ingredi compulerunt, ipsi ante domos civium per duos dies excubabant, plenum erat forum, et plateae omnes refertae, filius majestatis suae unacum aliis dominis detinebatur in tentorio, neque prius est domum dimissus, quam redirent certi homines caesaris, significantes, Budam secundum voluntatem eius sine ulla renitentia redditam esse.« (I. 167.)

Ezen részletet, a mely egyébként sokkal körülményesebben beszél el a dolgot, mint Kemény, mintegy kiegészíti a magyar krónika alábbi soraival; mert csak e kettő együtt teszi ki a regény főntebb közölt leírását.

»Az nippel pedig nagy gyorsasággal, szép két renddel mind az öt Buda-utczát, kiknek vala neve: Mindszentuczta, Olaszuczta, szent Pál-uczta, Zsidóuczta és Ötvösuczta, megállítaták, mely utczák szent Gyergy piaczatúl fogva hosszatará Szombatkapuig valának.« (61.)

Mialatt a város csellemegszállják a janicsárok kezébe kerül, azalatt a szultán a magyar hódoló küldöttség fogadtatása alkalmával becézéző szeretet ürügye alatt kezébe veszi a csecsemő királyfit, hogy személyesen meggyőződjék azon mendemondák alaptalanságáról, mely szerint János király gyermeke nem fiú, hanem leány. Ez a tény, valamint az, hogy ezek után János Zsigmondot pártfogásába veszi, Verancsicsnak Joviushoz írt leveléből vett adatok.

»A császár a tisztelet miatt reszkető dajka kezéből kivette a csecsemőt és megszemlélte, hogy rágalmazóknak bélyegezhesse azokat, kik a csauz-basa ellenében leánynak állíták. Ezután ismételten megcsókolá, hogy kegyelméről biztosítván, védhatalma jelét a homlokára nyomja, az udvarmesternőnek, mint tisztos matrónának karjaiba téve, s bekísérte legbelsőbb sátorába, hol Szelim és Bajazeth fiainak is megmutatá, mondván nekik: öleljék és csókolják meg fogadott testvéröket. (206.) A basák, kik János Zsigmond elhozatalától más eredményt vártak, nem mulaszták el alázatos meghajlással fogadni azon rájuk nézve keserű örömhírt, hogy a világbíró szultán a királyi gyermek arcát meglepőleg hasonlóknak találja a Zápolya Jánoséhoz, az ő védenczéhez, ki iránti kegyelmét most már a törvényes fiúra és trónutódra is kiterjeszteni hajlandó.« (207.)

Nemcsak az adatok, hanem az ironikus színezet alapja is feltalálható Verancsics alábbi soraiban, a ki szintén kiemeli a Zápolyaház ellen alattomban mesterkedő basák csalódását a szultán lovagias eljárása folytán.

»Igitur accepto comiter in manus puero, tamdiu fertur illi blanditus, ut infantibus ab iis fieri solet, qui filios habent, donec proprii tactus experimento, virilem stirpem esse cognoverit (I. 215.) . . . Dimisit eum ad filios, nuncios ut paulo ante amici ac beneficiarii regis domus Ottomannae, nunc iam et suum et ipsorum pupillum agnoscerent, eiusque olim suo exemplo curam complecterentur . . . Sed agnito sexu in puero, totaque patris imagine, rejecta Mehemetti vana calumnia, servatus nihilo minus, si diis placet, felicioribus, — nulla enim Turcae perfidia, nullis mendaciis, nullis dolis, quos in Christianos expendunt, deteriores fiunt, apud suos, — puer, ipsius caesaris testimonio, Joannis filius declaratus.« (I. 216.)

Hasonlóképen nyomára akadunk Verancsicsnál annak is, hogy a török veszedelmes és kétszínű nyájassága mekkora csalódás árán józanította ki a küldöttség tagjait, a török barátságból. Zárkozott hallgatásuk minden beszédnél hangosabban kiáltó önvád téves politikájuk kudarcza miatt. Legalább a mit Kemény ezen soraiból olvasunk:

»A császár az ünnepélyes fogadtatáson leereszkedő nyájassággal társalgott (a tanácsosokkal) . . . A nyájas fogadtatást diszebéd követte. Az aranytalakban fölfordított étkek pompásan néztek ki ugyan, de végre is kiértett belőlük a faggyú. S hasonlóan idegen, émelyítő ízű fedeztek föl György frater s Frangepán Orbán a basák udvariasságában is. Azonban nem akarták a többiek guszthusát elrontani;« (207.)

lényegében, bár nem olyan finom ironiával kifejezve, megtaláljuk Verancsics alábbi szavaiban is:

»Relato inde in tentorium, afferuntur et illi et proceribus epulae, sed seorsum utrisque, et comiter ad edendum omnes invitati. Neque enim adhuc cibum attigerant, et iam diei XXII. hora excesserat. Aiunt,

insigniter proceres puduisse prae confusione tristissimi casus, taciteque dapes horruisse, pretio pensatas minime comparando et priusquam ad vespendum induci potuissent, quidam eos illiberales dicere et ingratitude arguere non dubitarunt, perinde, ac si caesarianas dapes, non omnibus inpartiri solitas, contempsisse viderentur. Inviti itaque epulati.« (217.)

A lakoma végével a magyar urak rossz sejtelve csakugyan valóra vált, mert

»György frater, Werbőczy, Frangepán Orbán, Török Bálint s a többi urak a divánból kivezettetvén, őrizet alá tétettek.« (208.)

E történeti adattal szintén Verancsics szolgált a költőnek:

»Domini autem, videlicet: Thesaurarius, Pettrowith comes Theme-siensis, Stephanus Verbevtius cancellarius, Valentinus Thewrewk, Urbanus Bathiany in castris retenti.« (168.)

Izabella aggodalmát a török táborba küldött gyermeke miatt és közbenjárását tanácsosai szabadon bocsájtásáért, nemcsak általánosságban, hanem részleteiben is Verancsics nyomán írta meg Kemény, a mint az alábbi sorok világosan mutatják.

»Izabella szíve mély aggodalmából délután öt óraker meghitt emberei-nek egyikét drága családi ékszerekkel a török táborba küldé, vinné az ajándékokat Rusztán basának, Szolimán kedvencz vejének és feleségének Mirmah szultánnőnek, s venné rá a magyarok iránt különben sem rossz indulatú basát, hogy a csecsemő királynak mielőbbi visszaküldését sür-gesse. (238.) Midőn egy csoport basa és háremhölgy számára fejedelmi ajándék volt egybehordva, érzékeny, de tapintatos és nyomatékkal teljes latin levelet írt a szultánhoz, melyben tanácsosai visszaküldését kívánta.« (239.)

Ezen adatokat a Buda veszedelméről szóló tudósításban találhatjuk meg:

»Majestas sua videns consiliarios suos detentos esse, coepit taedere et pavere, misit in crastino ad caesarem literas, agens gratias propter restitutionem filii, propter liberalem tractationem, propter munera data, postremo propter annunciationem tam generosam, quam medio nutricis fecerat, supplicans, quod eam una cum filio gratia prosequatur et in protectionem suscipiat. Laboravit etiam medio Rostan bassae, generi caesaris, pro eliberatione dominorum, cuius uxori pulcherrimam specialiter torquem dono misit, promisit operam suam, quam ante diem septimum declarare non potuit.« (169.)

Budavár elfoglalása és a Duna melletti vidék birtokba vétele Szolimán által Izabella sorsát is eldöntötte. A szultán a királynő, a királyfi és gyámjai számára Lippát jelölte ki leendő székhelyül és uralmuk alatt Erdélyt és a Tiszántúlt hagyta meg azon ígéret mellett, hogy János Zsigmond nagykorúsága esetére Budát is vissza-

adja. Ezen tények elmondásánál a költő, mint Buda elfoglalásánál főntebb láttuk, Horváth Mihályra támaszkodott; de már Izabella magatartását az útrakészülődésnél Verancsics nyomán egészítette ki.

»A várban az útra készülődés nagyban foly; mert a budai basa a szultánt akarja elfogadni s az új birtokos kedvéért sürgeti a réginek kitakarodását . . . A királyné mentül érzékenyebben volt sértve, annál több erélylyel intézte a drágább butoroktól kezdve minden értékesebb, s kivált a művészi beccsel bíró tárgyak továbbszállítását.« (250.)

A szultán izenetét és Izabella útrakészülődését Verancsics krónikája egész bőbeszédűséggel adja elő; de azért elárulja, hogy Kemény főntebbi előadása lényegében reá vezethető vissza, a mint ez a kivonatos idézet mutatja:

»Se semmit azonközbe ne bánkodjik, hanem menj el mindjára Erdélybe és ott bikessiggel lakjál . . . Az királyné asszon, ki rakva mireggel vala, nyilván való az terek császár csalárdságát látván, nuha meg tudta volna nekie választot tenni, de a szókat csak ebben akkoron elhagyván, mindjára módot ada, hogy az szekereket és lovakat megszeresszenek és rakogatáshoz kiszüljenek.« (66—67.)

A búcsúzásai jelenet is Verancsics nyomán készült, a mely a maga szomorú valóságában tárja fel a szinte észrevétlenül török igába került budai polgárságot.

»A budai polgárok szeretett uralkodónőjüktől óhajtottak volna búcsút venni; a magistratus küldöttség által meg is jelenhetett; de magát a polgárságot illetőleg, a budai basa gáncsoskodó modora lehetetlenné tett minden részvétnyilvánítást. (280.) A hajó végre megindult, s midőn az evezőrudak csapdosni kezdék a hullámokat, Izabella hallá, hogy a szegény öreg Werbőczy szeretett volna a janicsárok során áttörni, de nem sikerült.« (283.)

Midőn a királyné elutazásáról beszél a jámbor krónikás, neki is az egész dologban főként az ragadja meg figyelmét, hogy minő rabságba jutottak a török pártfogás által.

»Ezek közbe, hogy imár királyné asszon is Buda várából kiment volna, Pestti által elköltözött volna, és indult volna Pest mellőle, be senkit nem bocsátván, az urak is elbúcsúzván jó tisztessiggel a császártól, mindjártan a királyné asszony utána a Dunán általa indulának, tanúkipen őket is Budában nem bocsátva, Werbewczyt sem az ő házához, annyira már az igában, a rabságban bebútták vala.« (69.)

Kemény Izabella királyné történetének vázolásában a számára kijelölt tartományba való megérkezése után több mint 10 évnyi időközött átugrik és ott folytatja, a mikor a királyné Ferdinánd javára lemond jogairól. Az ünnepélyes szerződési jelenetnél a költő-

nek Istvánfi latin nyelvű krónikája szolgálhatott alapul, mint az alábbi idézetek mutatják:

»1551-ben július 21-én Kolozsváron a Szent-Mihály főegyházban megjelentek az ország összehívott rendjei, s a nagymise bevégezése után a következő jelenetnek voltak tanúi. Az oltárnál a szerződésre, mely Izabella országait Ferdinándnak adja, előbb esküt tettek Ferdinánd és leánya Johanna nevében — ki Zápolya Zsigmond arájául jelöltetett, — Castaldo, Nádasdy és Báthori; azután megesküvék Izabella saját maga és fia nevében. Ekkor az oltárhoz lépett György frater s ő is a szerződés megtartását hittel kötelezé. Most Izabella hívei az állványrai letették a szekrényt, melyben a következő tárgyak voltak: a szent korona, a királyi pálcza, az országalma, szent István palástja, a papucsok, a stola, az öv stb. . . . Mig a Ferdinánd biztosai e kincseket átvevék, a királyné így szólott: — Imé átadom nektek magyar emberek a magyar birodalom koronáját és jelvényeit, királyotok Ferdinánd számára. Engedje az ég, hogy nektek, hazánknak és az összes keresztyénségnek üdvére szolgáljon. De én úgy sejttem, s adná Isten, hogy csalódjam! miként ti ezentúl soha többé e drágaságokkal a ti népetekből, a ti véretekéből származó királyi homlokát nem ékesítitek föl. Nem tudom titkolni azon érzést, hogy rajtam és fiamon igazságtalanság követtetted el; de végrehajtom, mit idegen akarat rám erőszakolt; azonban a megtörhetlen remény vigasztal, hogy fiam, az uralkodásra született és növelt árva, mostani kibújdosásom daczára majd egykor Isten segedelmével és a ti közreműködésekkkel, jogaiba vissza fog helyeztetni.« (456.)

E részletből különösen feltűnő hasonlóságot mutat Istvánfi elbeszélésével Izabella beszéde, a mely megebezzett lelkét annyira közvetlenséggel jellemzi.

»Legati Claudiopolim advenere. Deinde cum ex ordine nobilitatis frequentes convenissent: sacra in aede maiori celebrantur, praesentibus, regina, filio et Georgio ac Ferdinandi legatis; peracto sacro, adhibiti aris iuravere, Castaldus, Bathorius et Nadasdius pro Ferdinando et Johanna eius filia: et ad pactorum foederum condiciones adimplendas. Regina eodem modo ac filius, postremo Georgius sacramentum dixere . . . Deinde regina coronam et sceptrum caeteraque eo spectantia, in arca vetusti operis, sed ferreis repagulis bene munita depromsit, et ad proceres, qui longo ordine adstabant, brevi sermone haec intulit. En praesentibus vobis, atque intuentibus, viri Pannonii, corona et sceptrum, regni Ungariae insignia, Ferdinando regi mittenda do atque trado. Faxit Deus opt. max. ut id vobis universoque regno, reique pub. Christianae felix, faustumque sit. Verum animus mihi praesagire videtur, atque utinam falso praesagiat, vos hoc diademate neminem deinceps vestrae gentis et sanguinis regem ornaturus. Equidem hoc in meam filiique iniuriam vergere haud ignoro: sed mihi facere, quod alii volunt, oportet: magna tamen me spes tenet, fore ut filio quoque meo aliquando melius prospectum sit: ut quamquam nunc mutatis sedibus alio migrandum est; tamen in spe regni educato, Dei opt. max. ope et vobis annitentibus, pristinam fortunam recuperare liceat.« (298.)

Hogy Kemény eddigi forrásai mellett Pray: *Historia regum Hungariae* cz. művének idevágó részletét is olvasta, sejteti pl. azon jelenet leírása, a mely Izabella búcsúját Erdélytől mutatja be.

»Ezalatt Izabella királyné azon ponton, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztja, egy terebélyes, egy testvértelen hárszhoz lépett. Itt mint a druidák papnője térdre borult és imádkozott. Áhítatosságát befejezve, kivonta tokjából törét, s a hársba, mely hűvös árnyával körül fogá, beveste nevét, e szavakkal együtt: Sic fata volunt.« (460.)

Erre vonatkozólag Praynál mindössze ennyi van:

»Transilvania egrediens, fertur monumentum versatilis fortunae, suam, ut creditum est, Blandratae, arbori incisum his verbis reliquisse: Sic fata volunt. Isabella regina.« (pars III. pag. 104.)

→ Magában ez a pár sornyi összetalálkozás természetesen még nem elég bizonyíték arra, hogy Kemény regénye írásakor Pray művét is felhasználta; de mivel ezt a részletet az általam kimutatott forrásokban nem találtam meg, mint esetlegesen Praytól kölcsönzött adatot jegyzem ide, bár nem lehetetlen, hogy egy előttem eddig ismeretlen új forráshoz vezethet ez az igénytelen adat.

Loósz ISTVÁN.

Tovább: 286.

